

**РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ ТА ІНДИВІДУАЛЬНИХ АСПЕКТІВ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ
ДАНИХ ВІЛЬНОГО ЛАНЦЮГОВОГО АСОЦІАТИВНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ
(на базі концептів «час» та «простір»)**

Стаття присвячена особливостям проведення асоціативного експерименту: структурі та об'єму вибірки, проблемам аналізу та інтерпретації отриманих даних, взаємодії соціального бекгранду та інтравербальних закономірностей.

Ключові слова: моделі асоціювання, концепт, психолінгвістика, асоціативний експеримент, мовна свідомість.

Статья посвящена особенностям проведения ассоциативного эксперимента: структуре и объему выборки, проблемам анализа и интерпретации полученных данных, взаимодействия социального бекгранду и интравербальных закономерностей.

Ключевые слова: модели ассоциирования, концепт, психолингвистика, ассоциативный эксперимент, языковое сознание.

The article is concerned with the realization aspects of the associative experiment: structure and volume of the sample, analysis and interpretation problems of the obtained data, interactions between social background and intraverbal mechanisms.

Key words: concept, association models, associative experiment, psycholinguistics, linguistic consciousness.

Однією із особливостей сучасного наукового світу є стрімка інтеграція й зближення раніше незалежних дисциплін, усунення чітких розмежувань між ними, поява нових наук (психолінгвістика, біохімія, кібернетика), а разом з тим застосування методів притаманних одній галузі знань на методологічному полі іншої. У даному дослідженні такими науками виступають психо- та соціолінгвістика, які знайшли своє безпосереднє відображення у проведеному нами психолінгвістичному експерименті із особливостей асоціативного моделювання концептів “час” та “простір”.

Застосований нами вид експерименту із дослідження індивідуальної і групової свідомості людини та притаманних їй інтравербальних зв'язків найкраще характеризує наступна цитата: “Методика проведення асоціативного експеримента, возможно, наиболее ярко иллюстрирует традиционную схему психолингвистического эксперимента: $S \rightarrow \square \rightarrow R$, где S – стимул, R – реакция испытуемого, а между ними связь через «черный ящик», который символизирует непостижимость исследуемого человека, активного участника рече-мыслительной деятельности» [1: 31]. І хоча поки що нам складно заглянути у цей «чорний ящик», дані щодо слова-стимулу та реакцій на нього, це ті відомі у формулі, що уможливають розв'язання всієї задачі. Адже, запустивши імпульс, ми активуємо певні вузли вербальної мережі, які згодом породжують слово-реакцію, тобто ми проходимо безпосередній шлях від мовленнєвого сприйняття до продукування. Отже,

асоціативний експеримент дає нам можливість спостерігати як компоненти мовної свідомості індивіда знаходять свою реалізацію у його мовленнєвій діяльності. Звісно, завдання й цілі дослідника зумовлюють вибір конкретного підвиду експерименту: вільного, ланцюгового чи спрямованого. Згідно спостережень автора, лінгвісти у своїх дослідженнях часто обирають вільний асоціативний експеримент (саме на його базі побудовані словники асоціативних норм). Даний тип асоціативного експерименту чудово працює із проблемами виділення ключових (ядерних) асоціацій, дещо гірше із периферією мовної свідомості. Ланцюговий же частіше використовується психологами та психіатрами, оскільки він дає змогу прослідкувати «потік свідомості» пацієнта, виявити не лише поверхневі, а й глибокі, приховані асоціації та установки. Позаяк наша основна ціль полягає у дослідженні засобів репрезентацій понять «час» та «простір» у свідомості не лише україномовного, а й німецькомовного населення, нам видається важливим прослідкувати як центральні так і периферійні реакції респондентів. Адже змістова різниця заявлених концептосфер (час та простір) найбільш чітко простежується на «периферії» мовної свідомості, де зберігається безліч національно – специфічних прикладів.

Виходячи із цілей дослідження, структура та об'єм вибірки були такими. Учасниками експерименту стали студенти та аспіранти двох вищих навчальних закладів м. Івано-Франківська, де вік наймолодшого учасника становив 18 років, а найстаршого – 31. Даний вибір був продиктований з огляду на наступне: «В основном ассоциативные нормы «отбираются» от студенческой аудитории, если перед экспериментатором не стоит специальная цель собрать данные онтогенеза или исследовать какие-либо другие факторы, влияющие на ассоциативное поведение людей. Считается, что к этому возрасту (17-21 год) формирование языковой способности уже в основном завершается» [2: 294]. Ми погоджуємось із цитованим твердженням й тому формуємо наступну вибірку:

- **Перша група** – аспіранти Прикарпатського національного університету імені В.Стефаніка, котрі репрезентують квотне представництво усіх підрозділів даного навчального закладу (8 інститутів, 6 факультетів та 27 кафедр), вікова диференціація: 21-31, загальна кількість валідних анкет – 60.
- **Друга група** – студенти Івано-Франківського національного технічного університету нафти та газу, факультету комп'ютерної та системної інженерії, вікова диференціація 18-21, загальна кількість валідних анкет – 54.
- **Третя група** – студенти факультету іноземних мов Прикарпатського національного університету імені В.Стефаніка (у стадії обробки).

Структура вибірки сформована саме таким чином, аби у першому випадку створити наближене моделювання студентського складу університету, у другому – дослідити особливості асоціювання студентами технічних спеціальностей (у даній статі ми детальніше зупинимось саме на цьому етапі експерименту) та у третьому – порівняти їх із гуманітарними. Такий вибір не випадковий, адже відповідно до поглядів Карла Густава Юнга люди схожих професійних спрямувань часто породжують і схожі асоціативні реакції [3]. «Так как язык возможен только в человеческом обществе, – писав І.А. Бодуен де Куртене, – то, кроме психической стороны, мы должны отмечать в нем всегда сторону социальную. Основанием языковедения должна служить не только индивидуальная психология, но и социология» [4: 15]. З огляду на вищесказане, нам вдалось цікавим

запросити до тестування студентів факультету комп'ютерної та системної інженерії, як представників порівняно нової й стрімко зростаючої дисципліни інформаційних технологій та піддати аналізу їх асоціації. В результаті, серед найчастотніших реакцій на слово-стимул «*простір*» отримуємо:

- *космос (16),*
- *свобода (11)*
- *поле (10), поле війни (1)*
- *всесвіт (9),*
- *час (7).*

Якщо ж порівняти дані ядерних реакцій із реакціями респондентів загального аспірантського складу університету, зустрічаємо невелике перегрупування стосовно лідерів рейтингу, проте лексичні одиниці ті ж самі.

- *свобода (13)*
- *космос (11),*
- *час (7),*
- *всесвіт (6),*
- *поле (3).*

Принципових відмінностей (окрім слова-реакції – поле) не спостерігаємо, проте периферія «айтішників» тішить нас колоритними асоціаціями на зразок: Бозон Гігса (1), Челябінськ (1), метеорит (1) (*аномальні події на території Росії даються взнаки*), Теорія великого вибуху (1), Стар трек (1) (орфографію респондентів збережено). Тут доречно зазначити, що хоча із точки зору частотності ці реакції справді знаходяться у зоні периферії, тим не менше у плані вираження ланцюгової послідовності, вони, що цікаво, займають чи не перші позиції. Щодо слова-стимулу «*час*» маємо наступні варіанти асоціативних реакцій.

Студенти факультет комп'ютерної та системної інженерії:

- *годинник (16),*
- *життя (7),*
- *хвилина (6), секунда (1), секунди (1)*

Аспіранти ПНУ ім. В.Стефаніка:

- *годинник (14), година (9),*
- *життя (4),*
- *хвилина (3), секунда (3)*

Щодо периферійних реакцій вони виявились більш уніфікованими та менш професійно забарвленими, аніж аналогічні із простором. Як бачимо предметні орієнтири структурують просторову картину світу, вони більшою мірою продукт унікального світосприйняття окремого індивіда, час же, на противагу більш загальний й про це, зокрема, свідчать стилістично незафарбовані периферійні реакції.

Аналіз даних асоціативних експериментів й досі викликає значні труднощі для науковця, адже не завжди легко вдається проглумачити мотиви та стратегію асоціативної поведінки кожної конкретної особистості та чітко відділити одні асоціативні гнізда від інших. Одним із відомих методів аналізу є спостереження за поділом асоціативних зв'язків на синтагматичні та парадигматичні. До синтагматичних відносимо асоціації, граматичний клас яких відмінний від граматичного класу слова-стимулу, до парадигматичних – слова-реакції того

ж граматичного класу, що і слова-стимули. Вартим уваги тут видається твердження, що асоціативні експерименти Так, асоціативні експерименти ряду вітчизняних психологів і лінгвістів виявили, що особи з вищою технічною освітою дають частіше парадигматичні асоціації, а з гуманітарних – синтагматичні [5]. Студенти факультету комп'ютерної та системної інженерії у своїх асоціативних реакціях на слово-стимул «*простір*» справді демонструють порівняно невеликий відсоток зв'язків синтагматичного типу, серед яких найчастотніша частина мова – прикметник, зокрема – *безмежний (1), одновимірний (1), двовимірний (1), тривимірний (1), космічний (1), вільний (1), особистий (1)*. А ось концепт «*час*» приносить несподіванки, а саме у вигляді досить великої кількості дієслівних реакцій: *виміряти (1), встигнути (1), закінчується (1), запізнився (1), запізнитись (1), йде (1), любити (1), сливає (1), тече (1)*. Кілька із цих реакцій можна віднести до типу до типу «мовних кліше», а саме час – *сливає, час – йде, час – тече (як вода)*. Проте і цей вид аналізу має свої суттєві недоліки: «... хоча аналіз зв'язки между исходным словом и полученными ответами проводится с позиций лексико-семантической системы языка, ограничивается подразделением связей на парадигматические и синтагматические в их традиционной лингвистической трактовке при игнорировании единичных ответов как не представляющих научного интереса. В таких случаях имеет место ситуация, подобная той, о которой говорит А. Ченки при оценке концепции Р. Джекендоффа: богатейший экспериментальный материал насильно втискивается в прокрустово ложе прескриптивной описательной модели» [6:105-106]. Тому серед словесних реакцій науковці не дарма виділяють також реакції, що відображають родо-видові відносини (*кішка – домашня тварина, стіл – меблі*), «звукові» асоціації, фонетично подібні до стимулу (*кішка – кришка,*) реакції, що відображають ситуаційні зв'язку означуваних предметів (*кішка – молоко*), «клішурвання», що відновлюють «мовні кліше» (*майстер – золоті руки, час – це гроші*), «соціально-детерміновані» (*жінка – мати, господня*) та інші [7].

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що вивчення питання концепту та прилеглих до нього концептосфер тісно пов'язане із психолінгвістичними науками, адже саме на їх базі знаходимо найбільш розвинений та зручний експериментальний апарат. Оскільки кожен індивідуум є також невід'ємним членом соціального простору, особливу увагу слід приділити не лише психічним, а й соціальним характеристикам опитуваних, середовищу, що їх оточує, а також професійно-діяльнісному бекграунду: «Социолінгвістика делает упор на то, как используют языковой знак люди, – все одинаково или по-разному, в зависимости от своего возраста, пола, социального положения, уровня и характера образования, от уровня общей культуры и т. п.» [8:9]. Щодо аналізу отриманих даних стає зрозумілим, що існуючий методологічний апарат далекий від свого оптимального вираження й потребує значних доробок з боку дослідника (специфічних класифікацій, які б характеризували досліджувані особливості зв'язків). Дані методологічні експерименти створюють можливість поглянути на усталений каркас фундаментальних визначень й понять під новим, свіжим кутом зору, що часто приводить до нетривіальних висновків, появи нових напрямків дослідження, підтвердження одних гіпотез й спростування інших.

У наступній статті ми детальніше розглянемо особливості методики проведення психолінгвістичного асоціативного експерименту, проблему мінімізації впливу дослідника та проведемо порівняльний аналіз особливостей асоціативних моделей студентів гуманітарних та технічних факультетів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Учебное пособие для вузов / Е.В.Ягунова. – СПб.: Издательство «Остров», 2005. – 51 с.
2. Карл Густав Юнг Название: Аналитическая психология. Тавистокские лекции Издательство: Азбука-классика Год: 2007 – 176 с.
3. Горошко Елена Игоревна. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента / РАН; Институт языкознания. – Х. ; М. : Издательская группа РА-Каравелла, 2001. – 316с.
4. Бодуэн де Куртене Э.А. Избранные труды по общему языкознанию. Т.1. 1963. М. : Изд-во Академии наук СССР, 1963. 384 с.
5. Ильясов И.И. Психологические и физиологические методы психолингвистического исследования //Основы теории речевой деятельности. – М., 1974.
6. Залевская А. А. Введение в психолингвистику. – М.: Российский государственный гуманитарный ун-т, 1999. – 382с.
7. Глухов В.П. Основы психолингвистики: учеб. пособие для студентов педвузов . – М., АСТ: Астрель, 2005. – 351 с.
8. Беликов В.И., Крысин Л.П. Социоллингвистика: Учебник для вузов. М.: Рос. гос. гуманит. ун-т, 2001. 315 с

УДК 811.161.2+811.111'

*Діброва В. А.
(Київ, Україна)*

КОГНІТИВНА ПРИРОДА ЗАПЕРЕЧЕННЯ ЯК ЗДАТНІСТЬ МИСЛЕННЯ ЛЮДИНИ ВИРАЖАТИ СТАВЛЕННЯ ДО ДІЙСНОСТІ

Стаття присвячена розгляду когнітивної природи заперечення. Комунікативна ситуація заперечення розглядається як фрейм офіційно-ділового дискурсу. Проаналізовано зв'язок категорії заперечення з категорією модальності та категорією оцінки.

Ключові слова: когнітивна природа, фрейм заперечення, дискурс, модальність, оцінка.

Статья посвящена рассмотрению когнитивной природы отрицания. Коммуникативная ситуация отрицания рассматривается как фрейм официально-делового дискурса. Проводится анализ связи между категорией модальности и категорией оценки.

Ключевые слова: когнитивная природа, фрейм отрицания, дискурс, модальность, оценка.

The article is devoted to examination of the cognitive nature of negation. The communicative situation of the negation is studied as frame of official-business discourse. It also analyzes the connection of the category of negation, the category of modality and the category of assessment.